

TÜRKİYE'DE ÇOĞUNLUK, AZINLIK VE KİMLİK ANLAYIŞI

Fatma Müge Göçek

Giriş

Bu makalede Türkiye bağlamında çoğunluk, azınlık ve kimlik kavramlarının analizini iki boyutta ele alacağım; önce bu kavramların Batı'da ortaya çıkışlarının dinamiklerini inceleyecek, daha sonra da bu kavramların tarih içinde Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde aldığı çeşitli anlam ve şekilleri araştıracağım.

I. Batı'da Çoğunluk, Azınlık ve Kimlik Kavramlarının Oluşumu

Çoğunluk ve azınlık kavramları genelde toplumda belli özellikler etrafında oluşmuş bir kesimin diğerleriyle karşılaştırılmasıyla oluşur: Toplumun kaynaklarını diğerlerine göre tekelinde toplamış kesim çoğunluk, bu kaynaklardan aynı derecede eşit olarak yararlanamayan kesimler de azınlık olarak tanımlanır. Ancak, bu statik tanımın gözardı ettiği en önemli nokta, çoğunlukla azınlıkların gerek tanımlarının gerekse de birbirleriyle olan ilişkilerinin tarih içinde sürekli olarak gösterdikleri devinimdir.¹ Nitekim tarih içinde incelendiğinde, bu kavramların son yüzyıllarda özellikle siyasi olarak imparatorluklardan ulus-devletlere geçiş sürecinde çok önemli değişikliklerden geçtiği gözlenir. Bu bağlamda çoğunluk ve azınlık kavramlarında görülen en önemli değişiklik, kimlik olarak hükümdarın tebaalığından milli olarak tanımlanan vatandaş kimliğine geçiş, buna paralel olarak da kişi haklarının önce medeni daha sonra da sırasıyla siyasi ve sosyal haklarının gelişip netleşmesidir. Toplumlardaki çoğunluk ve azınlıklar bu kıstaslara göre tanımlanmaya başlarlar.

Din özellikle Batı'da 18. yüzyıla kadar toplumsal kimliğin en önde gelen tanımlayıcı ve ayırtedici ögesidir. Ortaçağ Avrupa'sındaki bütün savaşların dinden kaynaklanması da bu niteliğin siyasi öznelere meşruiyet sağlayan en önemli öge olmasıyla birebir ilişkilidir. İmparatorluklarda hükümdar ve onun etrafındaki bendeleri, sayısal olarak bir azınlık oluşturdukları halde, dinin verdiği kutsiyeti kullanarak yönetimlerini toplum gözünde meşrulaştırırlar; azınlık ve çoğunluk kavramları da böylece sayısal olarak değil kimin hükümdardan yayılan ve kalıtımsal olarak geçen yetkilere sahip olup

1 Bu tanımların tarih içinde Türkiye bağlamında oluşumunun tartışması için bkz., F. M. Göçek, *Social Constructions of Nationalism in the Middle East* (Albany: SUNY Press, 2002); ve F. M. Göçek, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Europe* (New York: Oxford University Press, 1996).

olmadığına göre belirlenir. Hükümdar ve aristokrasinin dinden ve sülaleden gelen yetkileri kendilerine kutsallık sağlayıp güçlerini yasallaştırır ve böylece sayıca azınlık oldukları halde toplumdaki güç dağılımı ve tekellerinde olan kaynaklar açısından çoğunluk olarak tanımlanmalarına yol açar. Zira çoğunluk sosyolojik olarak bir ülkede kuralları oluşturan, uygulayan ve konumları itibarıyla o kurallardan toplum kaynaklarının kullanılmasından en fazla çıkar sağlayan kesimdir. Aynı şekilde azınlıklar da, toplumdaki konumları ve çıkarları çoğunluk tarafından kısıtlanan kesimler olarak tanımlanır.

İmparatorlukta kimlikler esas olarak din ve sülale üzerinden güç kazandığı halde, devingenliğin kısıtlı olduğu her ortamda olduğu gibi imparatorluklarda da kişilerin yerel özellikleri, yani geldikleri coğrafi bölge alt kimliklerini oluşturur. Ancak bu alt kimlikler, daha sonra ulus devletlerde olduğu gibi kesin, sabit ve dışlayıcı bir özellik göstermezler. Tam tersine, değişik din ve yerel kökene ait ve değişik dilleri konuşup farklı kültürlerle sahip topluluklar imparatorluk çatısı altında barış içinde yaşayabilirler. Bu barışın en önemli nedeni, imparatorluklardaki güç ilişkilerinin kişiler tarafından bu dünyada değil, kişilerin ötesinde bir kutsallık anlayışı etrafında belirlenip meşrulaştırılmasından kaynaklanmaktadır. Yani imparatorluklarda bir kişinin konumunu dünyevi birtakım nedenlere dayanarak değiştirebilme şansı çok azdır. İmparatorlar da tebaalarını kimliklerinin ötesinde kendi tasarruflarında bulunan bir insan kaynağı olarak görür, bu kaynaktan alabilecekleri vergi ve askerlik işlevlerini sürekli olarak azamileştirmeye çalışır. Bunu sağlamak için de insan topluluklarını bir yerden daha verimli olacakları bir başka yere göç ettirir dururlar.

Ancak bu düzen 18. yüzyılda birçok sosyal bilimcinin de irdelediği gibi altüst olur.² Ortaya çıkan yeni düzenin en önemli boyutu, toplumdaki ilişkileri düzenleyen ve yasallaştıran dinin ve sülaleye dayanan asaletin yerini dünyevi faktörlerin, özellikle de insan zekâsının geliştirdiği bilimin almasıdır. Meşruiyetini dünya ötesi bir kutsiyetten alan, dini ve sülalenin getirdiği asaleti sorgulayamayan insan toplulukları, ilişkilerin kaynağı dünyevi olmaya ve dolayısıyla da kendi güçlerinin sahasına girmeye başlayınca, var olan düzene karşı çıkmaya başlarlar. Toplumu örgütleyen ve süreklilik kazandıran güç, din veya sülale değil insanın aklıyla yarattığı ve uymaya karar verdiği kanunlardır; bu kanunların kaynağı da önceden olduğu gibi dini değil dünyevidir.

2 Batı'daki değişimlerin tarihsel analizi için bkz., I. Berlin (der.), *The Age of Enlightenment* (New York: New American Library, 1956); ve A. J. Cascardi, *Consequences of Enlightenment* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1999). Batı'da kimliğin öneminin irdelenmesi için bkz., M. Castells, *The Power of Identity* (London: Blackwell, 1998).

İnsanlar kendilerini kendi oluşturdıkları kavramlar doğrultusunda yönetmeye başlar başlamaz, çoğunluk ve azınlık kavramları da değişir. Artık gücünü yitirmiş olan hükümdar ve aristokratların azınlık oldukları bellidir, zira kişilerin sayısal olarak etkinlik kazandığı bir konumda kesinlikle azınlıkta kalmaktadırlar. Bu bağlamda çoğunluk, bir kez daha kuralları tanımlayanlardır, ancak şimdi bu kuralların kaynağını, bilim, insan aklına dayandırdığından, toplumdaki her insan dolayısıyla da toplulukların sayı olarak miktarları önem kazanır. Güç belli bir lideri destekleyen kişi sayısına döner, siyasi yönetim kalıtsal imparatorluklardan oyla seçilen hükümetlere dönüşür; oylarla seçilen siyasi liderler bu sayısal çoğunluğun sayısal azınlığı yönetme usulünü '*demos cratos*' yani demokrasi olarak tanımlarlar. Toplulukların kimlikleri de paylaşıldığı varsayılan bir takım imgeler etrafında şekillenir; kişiler bu imgeleri kendilerini diğerlerine bağlayan veya onlardan ayırıştıran yerel köken, dil, kültür ve tarih gibi özellikler etrafında oluştururlar.

Toplumdaki kişiler artık kendilerini bir hükümdarın tebaası olarak değil, ortak bir mekâna sahip bir ulusun vatandaşları olarak tanımlarlar. Tebaa kavramı aidiyet üzerine kuruludur ve bir kişiye ait bütün hak ve hukukun kutsal imparatorun tekelinde olduğunu varsayar. Batı'da '*subject*' olarak adlandırılan bu tebaalık durumu, etimolojik olarak³ bir kişinin bir diğerine, yani hükümdara 'tabi' olduğunu yani onun hükmü altında yaşadığını vurgular. Ancak 18. yüzyıldaki değişim sonucu ortaya çıkan vatandaşlık kavramı, hükümdarın kişi hakları ve hukukları üzerindeki tekelinin silindiğini vurgular ve imgesel olarak da yeni kimliği soyut vatan kavramı çerçevesinde oluşturur. Artık kişiler bir hükümdara değil paylaştıkları vatana bağlıdırlar; bu bağlılık da aidiyet olarak değil karşılıklı yasal haklar ve yükümlülükler çerçevesinde yapılmış bir toplumsal sözleşmeyle belirlenir. Genelde vatandaşlar vergi ve askerlik yükümlülüğünü kabul eder, karşılığında da kendi kendilerini hukuki olarak kanun önünde eşit haklara sahip, siyasi olarak da seçme ve seçilme haklarını kullanarak yönetirler.

Batı'da '*citizenship*' olarak tanımlanan bu vatandaşlığın etimolojik olarak kökeni '*city*' yani şehirden gelir; zira Avrupa'da tarih içinde hükümdar olan krallık ve imparatorlukların yanısıra kişilerin haklarının daha eşit olarak gözlemlendiği bir siyasi oluşum da şehir-devletler olmuştur. Şehirlerde yaşamak, kişilere, özellikle vergi ve askerlik yükümlülüklerini yerine getirdikleri sürece belli haklar sağladığından, yeni oluşan hukuki durum tarihte bu şehirler bağlamından oluşmuş haklara atıfla tanımlanır. Tabii bu tanımın geliştirilmesi şehirlerin mekânsal olarak önemlerinin artmasıyla da birebir ilişkilidir. Gelişen ticaret ve endüstrinin idaresi şehirlerde ve özellikle de ulus devletlerin baş şehirlerinde yoğunlaşır.

3 Kavramların etimolojilerinin tarih içinde geçirdikleri değişimlerin analizi için bkz., B. Lewis, *The Political Language of Islam* (Chicago: University of Chicago Press, 1998).

Ancak vatandaşlık hakları önceleri hukuki olarak herkese verilmiş görünse de uygulamanın kişilerin vergi ve askerlik yükümlülükleri bağlamında yapılması çoğunluk ve azınlık tanımlarını sayısal azınlık ve çoğunluğun ötesinde de şekillendirir. Başlangıçta, toplumdaki güç birikimi açısından çoğunluğu oluşturmuş olan kesimin içinde bulunan, ancak vergi ve askerlik yükümlülüklerini yerine getiremeyenler vatandaşlık haklarından eşit olarak yararlanamamıştır. Vergi veremeyenler, yani yoksullar, askerlik yapsalar bile seçme ve seçilme hakkına sahip olamamışlar; aynı şekilde askerlik yapamayan ve vergi veremeyen özürllüler, yine askerlik yapamayan ve mali kaynakları erkek aile fertleri tarafından kontrol edilen kadınlar da seçme ve seçilme hakkından yararlanamamıştır. 20. yüzyıl boyunca azınlıkların yanı sıra, vatandaşlık haklarından mahrum olan toplum kesimleri bu siyasi hakları elde etmenin mücadelesini verirler.

Toplumsal ilişkilerin bu doğrultuda yeniden tanımlanması,⁴ çoğunlukların yanı sıra azınlıklar açısından da önemli sorunlar yaratır. Bu insan toplulukları yaşadıkları mekâna tümüyle kendileri sahip çıktıkları için kendi dilleri, dinleri ve kültürlerini paylaşmayan diğer grupların aynı mekânı paylaşmalarını hoşgörmez ve onların hak ve hukuklarına kısıtlamalar getirmek isterler. Çoğunluğun baskısının azınlığa karşı hoşgörüyü azalttığı ve insanların da dinin ve sülalenin düzenleyici işlevini yadsıyıp bunun yerine kanunun denetleyici etkisini de tam olarak yerleştiremedikleri ortamlarda, çoğunlukların azınlıkları taciz ve hatta yok etmeye giriştikleri gözlemlenir. Böylece insanlığın en büyük sorunu da kendini kendi kanunlarına göre idare etmekten, böyle bir idarenin yol açtığı çoğunluğun kendi gibi görmediği azınlık üzerindeki tahakküm ve hatta yok etmesinin önünün nasıl alınabileceğine dönüşür. 20. yüzyıl süresince devam eden iki kanlı dünya savaşı ve azınlıkların uğradıkları katliamlar bu tahakkümün önlenmezse nerelere varacağını acımasızca sergiler.

20. yüzyıl sonu ve 21. yüzyıl başında kimlik tanımlamalarında insan faktörünün ve insan haklarının ulusal aidiyet ve bilincin önüne geçmesinin ardındaki en önemli öge, bu savaşların öldürücülüğünün vardığı aşırı boyutlardır.⁵ Ayrıca Soğuk Savaşın sona

4 Milliyetçiliğın Batı'da oluşması ve dinamikleri için bkz., örneğın B. Anderson, *Imagined Communities: reflections on the origin and spread of nationalism* (New York: 1991); E. Gellner, *Nations and Nationalism* (London: Blackwell, 1983); E. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: programme, myth, reality* (New York: 1990); M. Hroch (*Social Preconditions of National Revival in Europe: a comparative analysis of social composition of patriotic groups among the smaller European nations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985); ve A. D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (New York: 1987).

5 20. yüzyıl sonlarında Batı toplumunun kendine yöneltmeye başladığı eleştirilerin oluşturduğu eleştirel okulun analizi için bkz., J. Habermas, *Knowledge and Human Interests* (Boston: Beacon, 1971); R. Wiggerhaus (der.), *The Frankfurt School: Its History, Theories, and Political Significance* (Cambridge: Polity, 1994).

ermesiyle birlikte bu savaşı ve toplumlararası kutuplaşmayı besleyen milliyetçiliğin öneminin azalması da diğer bir ögedir. Bu boyutlar doğrultusunda Batı'da günümüzde kabul edilen tanıma göre çoğunluk, bir toplumun sosyal, ekonomik ve siyasi kaynaklarını kendinde toplayarak güç kazanan ve bu gücü tekelinde tutan kesim, azınlık da bu kaynakların kullanımına sahip olmadığından toplumda göreceli olarak güçsüz olan kesimdir. Yani tanım insan odaklı salt sayısal çoğunluk ilkesinin ötesinde, insanların sahip oldukları hakların eşit dağılımı olarak belirlenir. Bu bağlamda kimlik olarak bir kesimin toplumda edindiği gücü meşrulaştıran özelliği ortaya çıkar ve o kesim toplumdaki gücünü arttırma savaşını bu özelliğini vurgulayarak sağlar. Günümüzde kimlik politikalarının bu kadar etkin hale gelmiş olması bu gelişmelerin doğal bir sonucudur: Demokrasilerin mihenk taşı bir önceki yüzyılda olduğu gibi çoğunlukların gücü değil, tam aksine o toplumda azınlıkların haklarının gözetilme ve korunmasının derecesine dönüşmeye başlar.

20. yüzyıl süresince ulus-devletin bu acımasız yönlerini gözlemleyen Batılı düşünürler, ulusu aşan vatandaşlık kavramları tasarlamaya devam eder⁶ ve Avrupa'da ulus-ötesi bir Avrupa vatandaşlığı kavramı oluşturmaya başlarlar. Bu vatandaşlık kavramının en önemli ögesi, kişinin toplumla yaptığı toplumsal sözleşmeyi bir ulus-devletle imzalamasının yanı sıra yerel, mekânsal özelliklerinden bağımsız bir biçimde onu önce insan olarak tanımlayan bir siyasi oluşumla da, yani Avrupa Birliği'yle de imzalıyor olmasıdır. Birliği oluşturan ulus devletlerin bu sürece girdikten sonra ulus olma özelliğini bir alt kimlik olarak muhafaza edip, bütün vatandaşlarına bu yeni ulus ötesi kavramlar bağlamında eşit hak ve olanaklar sağlaması beklenir. Avrupa vatandaşlarına sağlanan haklar, hukuki ve siyasi haklarla kısıtlı kalmayıp eğitim ve sağlık hizmetleri gibi sosyal hakların da herkese eşit olarak sağlanmasını amaçlar. Kanımca Avrupa Birliği'ni siyasal olarak ulus-devlete üstün kılan en önemli özellik, birliği oluşturan her toplumdaki azınlıkların da çoğunluklarla eşit haklara sahip olması konusunda gösterilen hassasiyettir.

Şimdi 18. ve 21. yüzyıllarda Batı'da dönüşen bu azınlık, çoğunluk ve kimlik tanımlarının belli bir mekânda, yani Osmanlı Devletinde ve daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nde nasıl anlamlandırıldığını inceleyelim.⁷

6 Vatandaşlık ve milliyetçilik kavramlarının örtüşmesi için bkz., örneğin R. Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992); ve P. Chatterjee, *The Nation and Its Fragments: colonial and post-colonial histories* (Princeton: Princeton University Press, 1993).

7 Osmanlı ve Türk tarihinin genel bir incelemesi için bkz., F. Ahmad, *The Making of Modern Turkey* (London: Routledge, 1993); N. Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* (Montreal: McGill University Press, 1964); B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (London: Oxford University Press, 1969); ve E. Zürcher, *Turkey: A Modern History* (London: I.B. Tauris, 1998).

II. Çoğunluk, Azınlık ve Kimlik Kavramlarının Osmanlı Devletinde Anlamlandırılması

Osmanlı Devletinin toplumsal dinamiğinin en önemli özelliği yine din bağlamında yapılan ve hukuki olarak da uygulanan azınlık ve (dolaylı olarak da) çoğunluk kavramlarıdır.⁸ Osmanlı Devletinin kuruluş temeli, Anadolu Selçuklularının uç beylerinden Osman Bey'in 1299'da Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarında kurduğu beylikle başlar. Siyasal gücün kaynağı irsi olup Osman Bey'in aile ağacına dayandığından, kurulan beyliğin adı Osmanlı Beyliği olmuştur. Zamanla İran ve Bizans'ın mali ve idari gelenekleri Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri göçebe geleneğiyle Anadolu'da yoğrulur ve zamanla ortaya esnek, heterodoks bir idari toplu yapı çıkar. İslam'ın Sünni dalı ve Hanefi hukuk mektebine ait olan bu yapı, 1453'te İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethiyle bir imparatorluk yapısına kavuşur ve bu imparatorluğun İslami karakteri Yavuz Sultan Selim'in doğu seferinde Memlûkleri yenmesinin ardından İslamiyet'in kutsal simgelerini İstanbul'a getirip hilafet makamına sahip olmasıyla dini niteliğini pekiştirir. Bu devlet, 17. yüzyılın ortalarında Kanuni Sultan Süleyman zamanında gücünün doruğuna erişerek Doğu Avrupa'dan Hicaz'a ve Kuzey Afrika'ya kadar uzanır.

Osmanlı Devletinde azınlık ve çoğunluk kavramları, İslam hukuku bağlamında şekillenir; İslam hukukunun tek tanrılı dinlere mensup kişilere Müslümanlarla beraber yaşama hakkı tanınması, bu '*ehl-i kitap*' topluluklarının Osmanlı Devleti sınırları içinde varlıklarını sürdürmelerini sağlar. Dolayısıyla Osmanlı Devletinde azınlık kavramının kökeni Batı'da olduğu gibi dinidir. Ancak Batı'nın aksine toplumdaki birlikteliğin şartları, yani azınlık statüsünün kuralları hukuki olarak gayet detaylı olarak saptanır. Osmanlı Devletinde üç dini azınlık tanımlanır: Ermeniler, Rumlar ve Museviler. Ermeniler ve Rumlar Hristiyanlığın iki ayrı ortodoks koludur. Bu gruplar, Osmanlı toplumu içinde yaşar, toplumca korunur, askerlik yapmaz silah taşıyamazlardı. Bu korunmanın ve askerlik muafiyetinin karşılığı olarak da *cizye* adı verilen özel bir vergi öderlerdi. Bu vergi kendi cemaatlerinin dini liderleri tarafından toplanırdı. Bu dini cemaatlerin aynı zamanda eğitim ve adalet gibi işlevleri de vardı.⁹

Ancak Osmanlı toplumunun temelini oluşturan Müslümanlar arasında adacıklar şeklinde örgütlenmiş olan bu dini azınlıkların, Müslümanlarla olan ilişkileri en küçük deta-

8 Osmanlı Devleti tarihi için bkz., H. İnalcık, *Ottoman Empire: the Classical Age, 1300-1600*. (New York: Orpheus, 1973); ve R. Davison, *Essays in Ottoman Turkish History: the Impact of the West* (Austin, TX: University of Texas Press, 1990).

9 Osmanlı Devletinde azınlıkların konumu için bkz., B. Braude ve B. Lewis (der.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire* (New York: Holmes and Meier, 1982).

yına kadar düzenlenmiştir. Dini azınlıklar Müslümanlarla ekonomik yaşamda iletişim halinde oldukları halde, dini azınlık cemaatlerine mensup erkekler Müslüman kadınlarla din değiştirmeden evlenip aile kuramaz, mahkemede şahitiği bir Müslümanınkiyle eş tutulamaz, gayrimüslimler, Müslümanlarının giyim ve kuşamını taklit edemez, silah taşıyamaz, şehir içinde ata binemez, binalarını Müslümanlarınkine belli bir mesafeden yakın ve belli bir yüksekliğin üstünde inşa edemezlerdi. Ancak dini azınlıkların dil bilmeleri ve kısıtlandıkları ticari alanda başarı göstermeleri, bazen devlet içinde önemli makamlara yükselmelerini de sağladı. Fakat Müslümanların aksine, dini azınlık olan gayrimüslimler elde ettikleri gücü bir sonraki nesillere ulaştıramaz, Müslümanlarla eşit şartlarda evlenemediklerinden dolayı da sosyal dayanışma ağları kuramazlardı.

Osmanlı Devletinde dini azınlıklar dışındaki bütün Müslümanlar, farklılaşmamış bir bütün oluştururdu. Bu 'ehl-i İslam' içindeki Arap, Kürt, Arnavut gibi etnik ayrımlar ve Alevi, Babai gibi mezhep farklılıkları genelde var olan toplum yapısını sarsmadan birarada yaşarlardı. Aslında Osmanlı Devletindeki bütün Müslümanlar, toplum kuralları İslam dininin ilkeleri üzerine kurulduğu için toplumdaki çoğunluğu oluştururdu. Fakat bu çoğunluk üstünlüğünü içselleştirip doğallaştırır ve '*millet-i hakime*' yani hakim millet olarak tanımlamaktan son yüzyıllara kadar kaçınırdı.

Osmanlı Devleti bağlamında kimlik, soyut düzeyde devlete adını veren Osmanlı, somut olarak da din ve yerel özelliğe değinilerek tanımlanırdı. Bu toplumsal yapıda hükümdar, etrafına topladığı idarecilerini *kapı halkı* olarak tanımlar ve onlara yetkisinin bir parçasını devrederdi. Hükümdara verdikleri hizmet karşılığında bu zümre, vergi vermez ve en önemli işlevleri doğrultusunda '*askeri*' olarak tanımlanırdı. Bu zümrenin çoğunluğu Müslüman Sünnilerden oluşurdu. Yönetilenlere verilen sıfat '*reaya*' olup bu sıfatın etimolojik kökeni 'koyun sürüsü'nden gelirdi; reaya aynı koyun sürüsü gibi bir bölgeden diğerine sürülüp verimlilik arttırılırdı. Batı'da hükümdarın tebaası hukuki olarak yönetilenlerin aidiyetini vurgularken, Osmanlı Devletinde sultana ait reaya, yönetenin yönetilen üzerindeki haklarını ön plana çıkarırdı. Müslüman reaya vergi verip askerlik yaparken, gayrimüslim reaya askerlik muafiyeti karşılığında ek vergi verirdi.

Bu toplum düzeni Osmanlı Devleti büyüdüğü sürece Müslümanların lehinde işler ve onların toplumdaki üstünlüğünü pekiştirirdi. Ancak, daha sonra gerileme devrine girildiğinde Müslümanların aksine gayrimüslimler önce ekonomik olarak güçlenmeye başlar ve bu güçlenme Müslümanlar tarafından hoş karşılanmaz. 18. yüzyıldan itibaren siyasi hakimiyetin temeli uhreviden dünyeviye getirilmeye başlanıp haklar kişi düzeyinde tanımlanınca, Osmanlı Devleti sınırları içindeki azınlıklar da eşit haklar talep etmeye başlarlar. Bir zamanlar sorun olmayan cemaat endeksli tanımlar artık yetersiz kalmaktadır; azınlık statüsü bir korunma vasfından çok bir baskı mekânizması olarak

görülmeye başlanmıştır. Fakat bununla birlikte azınlıkların içinde tutucu kesimler cemaat yapısını korumakta ısrar etmiş; ayrıca toplumda çoğunluğu oluşturan Müslümanlar da içselleştirip doğallaştırdıkları üstünlüklerinden vazgeçmek istememiş ve sonuçta bütün sorunların vebalini gayrimüslimlere yüklemişlerdir.

Osmanlı Devletinde hükümrânlığın kaynağının hükümdarın İslam dinine ve Osmanlı hanedanına dayanan kutsiyetinden pozitif hukuk esasına geçmesi 19. yüzyılda devlet reformlarıyla başlar.¹⁰ 1839 ve 1856'da Batı tipi eğitimden geçen genç kadrolarca oluşturulup gerçekleştirilen bu reformlar, toplumda farklı konumda bulunan Müslüman ve gayrimüslimlerin hukuk önünde eşitliğini kabul eder. Dolayısıyla Osmanlı Devletinde tebaa ve reaya olmaktan vatandaş olmaya geçiş sürecinde ilk verilen haklar dizini medeni haklardır. Müslümanlar ve gayrimüslimlere hukuk önünde eşit statü tanındığı halde, bu eşitliğin Osmanlı toplumu içinde uygulanmasında birçok engellerle karşılaşılır -- ne Müslümanlar toplumdaki üstünlüklerinden ne de bazı gayrimüslimler kendi cemaat yönetimlerinden vazgeçmek isterler. Bu reformlar zamanla 1876 ve 1908'de hükümdarın anayasayı (*Kanun-i Esasi*) kabulüne ve dolayısıyla da devletin hükümrânlık kaynağı olan hükümdarın bu gücünü önce kanunla paylaşıp sonra da gittikçe ona devretmesine yol açar. Bu anayasanın kabulü doğrultusunda oluşturulan Osmanlı meclisinde hangi kesim ve cemaatlerin ne oranda temsil edilecekleri sorusu, bu grupların kimliklerini yeni baştan tanımlamalarına ve seçim sürecine katılarak da Osmanlı vatandaşlık haklarının siyasi boyutunu kullanmalarına yol açar.

Bu arada Batı'da şehirlilik (*citizenship*) üzerine şekillenen vatandaşlık kavramının Osmanlıca ve daha sonra Türkçe'de 'vatan'laşlık yani aynı vatani paylaşanlar topluluğuna dönüştüğüne dikkatinizi çekmek isterim. Bu tanımda vatan kavramının kendisinin bu bağlamda kullanılması yenidir; daha önce aynı yerden gelme olarak oluşan bu kavram, şimdi aynı soyut mekânı kendilerinin yurdu bellemiş insanları kapsayan yeni bir oluşuma işaret eder. Ancak Osmanlı Devletinin karmaşık toplumsal yapısı düşünülürse, bu yeni vatandaşlık kavramının İmparatorluğa dahil bütün kesim ve topluluklar için farklı tanımlar içereceği kolaylıkla görülebilir.

Nitekim Osmanlı vatandaşı kavramı çok sınırlı bir süre için yukarıda belirtilen hukuکی ve siyasi haklar etrafında oluşursa da kırılmalar hemen başlar.¹¹ Zira siyasi seçim-

10 Osmanlı Devletinin 19. yüzyılda geçirmeye başladığı değişiklikler için bkz., Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1962); C. Findley, *Ottoman Civil Officialdom* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1989); ve F. M. Göçek, *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the 18th Century* (New York: Oxford University Press, 1986).

11 Osmanlı Devletinde 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki değişiklikler, milliyetçilik akımlarının oluşumu için bkz., F. M. Göçek (der.), *Social Constructions of Nationalism in the Middle East* (Albany: SUNY Press, 2002).

ler bu yeni ortamda toplulukların sayısal oranlarının azınlık veya çoğunluk olarak tanımlanmalarındaki önemini vurguladıkça, Osmanlı toplumunun temel yapısal ayırım taşı olan dini farklılık kavramı yetersizleşir: gerek gayrimüslim azınlıklar gerekse Müslüman çoğunluk içinde kimlik üzerinden kırılmalar başlar. Bir kısmı Osmanlı kimliğinde kalmaya devam etmek isterken diğerleri dil, kültür, tarih birliği üzerinden milliyetçilik akımlarını benimseyip Yunan, Bulgar, Sırp, Ermeni, Arnavut, Arap, Kürt gibi kimlikleri oluştururlar. Bu kimlikler Osmanlı vatandaşlığının sağladığı hukuki ve siyasal hakları eşit bulmayıp yerel özerklikten bağımsızlığa kadar değişen şartlar ve talepler ileri sürerler. Bu talepler önce sayıca çoğunluğu oluşturup aynı zamanda coğrafi olarak da Batı'ya en yakın konumda olan Balkanlar'da şekillenir. Rumlar dini kimliklerini çoğunluk olarak yaşadıkları mekânla birleştirip 1830'da Yunan devletini kurmayı başarırlar; bunu Bulgar ve Sırp devletlerinin kurulması izler. Ancak sadece dini azınlığın içinden değil, çoğunluğu oluşturan Müslüman unsur arasında da bağımsızlık hareketlerinin başladığı gözlemlenir: İlk kurulan Arnavutluk devletini Arap devletlerini kurma çabaları izler.

Dini azınlık içinde Ermenilerin, Müslüman çoğunluk içindeyse Kürtlerin ve Lazların devlet kurma girişimleri başarısız kalır. Bu başarısızlıklar daha yakından incelendiğinde çoğunluk ve azınlık kavramlarının dinamiğinde sayılar ve mekân doğrultusunda sabit ve diğerlerini dışlayıcı bir aidiyet hissi oluştuğu gözlemlenir. Milliyetçilik olarak adlandırılan bu aidiyet hissi doğrultusunda Balkanlarda sayısal olarak az olan Müslüman Türkler bu mekândan Balkan Savaşlarıyla çok kısa bir süre içinde çok kanlı olarak dışlanıp dalga dalga Anadolu'ya gelip yerleşirler. Anadolu'da asırlardır yaşayan Ermeniler, Rumlar ve daha sonra gelip yerleşmiş Müslüman Türkler, aynı anda bu topraklara sahip çıkmaya çalışırlar. Ancak Balkanların aksine burada Müslümanlar, sadece siyasi ve hukuki açıdan çoğunluğu temsil etmekle beraber sayısal olarak da Rumlar ve Ermenilerden fazladır.

Bu sayısal üstünlük Balkan savaşları sonunda daha da etkin bir hale geldiği halde iktisadi boyuta yansıyamaz. Onlarca yıl süren savaşlarda askerlik yapan fakat karşılığında toprak ve servet almayan Müslüman Türk askerinin yanı sıra, Osmanlı Devleti tarafından askerlik yapması önlenmiş gayrimüslimler Batı'da yükselen ticaret ve kapitalist ilişkiler bağlamında zenginleşip burjuvalaşmaya başlarlar. Ancak bu sürece karşı Müslüman Türk çoğunluk içinde eleştiriler söylemler yükselip haksızlık, tamahkârlık gibi dışlayıcı suçlamalar oluşmaya başlar. Aynı zaman dilimi içinde Batı karşısında yenilmeye başlayan Osmanlı orduları, Batı'yla imzaladıkları anlaşmalarda kendi dini azınlıklarını reformlarla Müslümanlara eşit duruma getirme yükümlülüğü altına girerler. Fakat bu tür reformların Osmanlı toplum yapısındaki güç ilişkilerinde Müslümanların üstünlüğünü sarsacağı kesindir; böyle bir sarsıntıyı devletin mutlak sistemi kal-

dıramayacağından reformlar görünürde uygulanarak fakat aslen önemsenmeyerek devam edilir. Bu önemsemeye ilişkin en kuvvetli tepki Ermeni azınlıktan gelir, çünkü Balkanlarda kurulmuş olan Yunan devletini kendi aidiyet hissine mekân edinin Osmanlı Devleti sınırları ötesine oraya göç etme tercihini kullanabilecek Rum azınlığının aksine, Ermeni azınlığın ait olduğu topraklar Müslüman Türklerin de uğradıkları toprak kayıpları sonucu gelip dayandıkları topraklarla aynıdır. Ayrıca, bu toprakların bir kısmında Kürtler de tarihi haklarını iddia etmeye başlarlar.

Bu kutuplaşmanın çözülme şeklindeki en önemli etken, Osmanlı siyasi yapısındaki dönüşümdür: Hükümdarın mutlak gücü zamanla kanunlar ve meclis kurulmasıyla kısıtlanır. Kendini hükümdarın kapı halkı olarak addeden yönetici kesimin aidiyeti, Fransız devriminin etkisiyle de hükümdarın kendisinden soyut olarak yönettiği devlete aidiyete dönüşür. Yeni yetişen mektepli Müslüman ve gayrimüslim neslin sadakati hükümdarın kendisine değil, devletin manevi özelliğindedir. Osmanlı hükümdarına karşı başlayan ve İttihat ve Terakki cemiyeti azalarının liderliğinde gelişen muhalefet (1876'daki Birinci Meşrutiyetin ardından) 1908'de İkinci Meşrutiyet idaresini getirir. Devletin kutsiyetinin temeli dinden kanunlara dönüşmeye başlar; ancak bu dönüşüm esnasında başlayan Balkan savaşları ve ardından Birinci Dünya Savaşı mevcut toplumsal kutuplaşmayı artırır. Çok kısa sürede büyük toprak kaybı devletin etnik ve dini yapısını değiştirir ve Müslüman Türklerin Anadolu'da marjinal olan sayısal üstünlüğü Balkanlardan zorunlu göçler sonucu daha da belirginleşir. 1913'te devlet idaresini doğrudan ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin¹² yönetimi gittikçe zorbalışıp mutlakiyetçi bir görünüm almaya başlar; zira hükümdarın dine dayalı kutsiyetinin yerine önerilen kanun devleti toplum nezdinde hükümdara gösterilen sadakati oluşturamaz.

Toplumun sadakat yokluğundan dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimi gittikçe zora ve kanunlar yerine de zorbalığa başvurmaya başlar. Devlet içinde Müslüman Türk çoğunluğunun hukuki ve siyasi üstünlüğünü devam ettirmek ve bu çoğunluğun kendine ulusal mekân olarak tanımladığı Anadolu'nun kendi hükümranlığında kalmasını sağlamak için Rum, Ermeni, Kürt, Kafkas, Çerkes ve Laz gibi diğer grupların bu topraklar üzerindeki haklarını bertaraf etmeye başlar. Rumların Yunanistan'a göç etmeleri onları oldukları yerlerde rahatsız ederek sağlar. Kürt, Kafkas, Çerkes ve Lazların Müslümanlar olarak birlikleri irdelenir ve öncelikle varlıklarını tehdit eden gayrimüslimlere karşı birleşmeleri sağlanır. Gidecek yeri olmayan, asırlardır Anadolu'yu

12 İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemi üzerine incelemeler için özellikle bkz., Ş. Hanioğlu, *Preparation for a Revolution: Young Turks, 1902-1908* (New York: Oxford University Press, 2001); ve Ş. Hanioğlu, *Young Turks in Opposition* (New York: Oxford University Press, 1995).

ana mekânları bellemiş olan Ermeniler ise, yine o sıralarda harekete geçen Ermeni devrimci komitelerinin eylemleri bahane edilerek zorunlu göçe tâbi tutulurlar.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi Müslüman Türklere ana mekân olarak saptadığı mıntikalardan Ermeni ve Rum azınlığı çıkarmaya başlar; Rumlar Yunanistan'a göçerlerken Ermenilerin bir kısmı direnişe geçerler zira onların gidecekleri ana mekânları yoktur. Zorunlu göç, imparatorluklarda insan kaynağının verimliliğini en üst düzeye taşıyan sürgün geleneği içinde yapılır. Ancak bu bağlamda amaç yeni mekânların şenlendirilmesi ve oraya sevkedilen halkın düzenli şekilde güven içinde ihtiyaçlarının tedarikiyle değil, tam tersine sistematik olarak bütün Ermeni azınlığın yaşadıkları mekânlardan çıkarılıp Suriye çöllerine yok etme amacıyla sürülmesiyle gerçekleşir. Açlık, hastalık ve bakımsızlıkların yanı sıra şehir dışlarında oluşturulan çeteler tarafından da öldürülen Ermenilerin Anadolu toprakları üzerindeki hakları, sayısal olarak her mekânda % 5'in altına indirilmeleri ve Suriye çöllerine sürülmeleriyle yok edilir. Türk Kurtuluş Savaşının ardından Yunan devletiyle karşılıklı mübadele sonucu da, Anadolu nüfusunun dini azınlıklar olan Rumlar ve Ermenilerden arınması sağlanır. Bu arada üçüncü dini azınlık olan Museviler benzer özerklik çabalarına girmezler, çünkü hem sayıca nispeten çok azdırlar hem de kendilerine ana mekân olarak belirledikleri kutsal topraklar Osmanlı Devletinin sınırları dışında kalmıştır.

Bu bağlamda oluşmuş Osmanlı kimliği, hukuki ve siyasi açıdan yetersiz kalarak milliyetçilik üzerine odaklanmış kimliklerin doğmasına neden olmuştur. Osmanlı Devletini oluşturan topraklardan Batı'da Yunan, Bulgar, Sırp, Romen ve Arnavut, Doğu'da da Suriye, Irak ve Lübnan gibi konumlarda Arap vatandaşlıkları ortaya çıktıktan ve Anadolu'daki Rum vatani özlemi tehcir ve mübadele, Ermeni vatani arzusu da tehcir ve kıtalle bertaraf edildikten sonra Türk milliyetçiliği hakim olmaya başlar. Böylece genelde Osmanlı Devletinde hükümdarın kutsiyeti ve devletin kimliği, İslam dini ve Osmanlı hanedanına dayanırken değişmeye ve laik kanunlara ve Türk milliyetçiliğine öncelik verilmeye başlanır. I. Dünya Savaşı sonunda Kurtuluş Savaşı bitiminde bu değişimle bağlantılı olarak kurulan Türk ulus-devletinde azınlık, çoğunluk ve kimlik kavramları tekrar önemli bir değişim geçirir.

III. Çoğunluk, Azınlık ve Kimlik Kavramlarının Türkiye Cumhuriyeti'nde Aldığı Anlamlar

Türkiye Cumhuriyeti'nde çoğunluk, azınlık ve kimlik kavramlarının aldığı anlamları incelemeye, Osmanlı Devletinin yenildiği I. Dünya Savaşı sonunda imzalamaya mecbur kaldığı Sevr Antlaşmasıyla başlamak gerekir. Bu antlaşmanın konu bağlamında iki önemli maddesi vardır: Ermeni ve Kürtlerin Anadolu'daki varlığı hukuken tanınır ve kendi özerk idarelerini kurma olanağı sağlanır. Bu iki topluluktan birinin Osmanlı top-

lumunu oluşturan Müslüman çoğunluğun, diğerinin de gayrimüslim azınlığın içinden olması ilgi çekicidir. Ancak hemen savaş bitimi başlayan Türk Kurtuluş Savaşı bu olanakların gerçekleşmesini önler. Kurtuluş Savaşı sonunda Lozan'da imzalanan antlaşma, Türkiye Cumhuriyeti'nde günümüze değin hüküm süren çoğunluk, azınlık ve kimlik anlayışlarının kaynağını teşkil eder. Aslında Lozan Antlaşması görüşmelerinin, bir bakıma tarihen daha sonra kurulan cumhuriyet rejiminin temel ilkelerinin saptandığı konum olduğu da iddia edilebilir.¹³ Bu bağlamda hemen belirtmek gerekir ki, Lozan Antlaşması'yla kurulan ilişki, insan hakları ve azınlık hakları konusunda günümüzde geline aşamanın son derece gerisine düşmektedir.

Lozan'da Türk heyetinin azınlık tanımında benimsediği en önemli ilke, aynen Osmanlı Devletinde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nde de üç azınlık topluluğu (Ermeni, Rum ve Yahudi) olduğu ve bu toplulukların da hukuki haklarının korunacağı ilkesidir. Bu azınlıklara mensup kişiler, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak herkesle eşit haklara sahip olacaklardır. Türkiye'de o zaman ve günümüzde de en önemli Müslüman azınlığı oluşturan Kürtlerin ve ayrıca Alevilerin azınlık olarak tanınmaması sanırım bu anlaşmanın en önemli kusurudur. Zira bu Müslüman azınlıklarının haklarının tanınmaması, hem kendilerinin sünni Müslüman Türk çoğunluktan ayırıştırıp grup kimliklerini açıkça ifade etmelerini önlemiş hem de sorunlarının bir çoğunun kendilerine hukuki olarak olmasa da uygulamada azınlık olarak davranılmasından kaynaklandığını göstermelerini zorlaştırmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kimliği Türklük üzerine kurulduğu halde bu kavramın içeriğinin ne olduğu, nasıl anlamlandırılması gerektiği bu kimliğe sahip olanların özelliklerini tanımlamak yerine bu kimlikten dışlananlar üzerine odaklanır. Bu milliyetçi yaklaşım bağlamında Türk olmayanlar tanım dışı bırakılır; kimin Türk olduğuna gelince, Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen tanım Türk dilini konuşanlar ve Türk kültürünü paylaşanlar olarak kültür milliyetçiliği bağlamında oluşur. Bu tanım teorik olarak Türkiye'deki bütün Müslüman ve gayrimüslim azınlıkların Türk vatandaşlığına dahil edilmeleri ve Türk kimliğini benimsemeleri şansını arttırdığı halde, Osmanlı Devleti'nin temel kategorisi olan din bağlamında varolan tabakalaşma tekrar belirgenleşip ön plana çıkar. Böylelikle Türk kimliği birleştirici bir unsur olmak yerine dışlayıcı bir unsur haline gelir ve devlet laiklik ilkesini benimsediği halde Türki kimliğine ilaveten Müslüman sünni alt kimlik toplum yapısında etkin olur.¹⁴

13 Lozan Antlaşması'nın eleştirel analizi için bkz., F. M. Göçek, "The Politics of Memory: A Multidimensional Analysis of the Lausanne Peace Treaty (1922-23)," H. Erdem vd. (der.), *New Directions in Studying the Modern Middle East* içinde (New York: Lynne Reinner Publishers, 2000).

14 Erken Cumhuriyet tarihinin analizi için bkz., Ç. Keyder, *The Definition of a Peripheral Economy: Turkey, 1923-1929* (New York: Cambridge University Press, 1981).

Türk dilini konuşamayan ve dolayısıyla da Türk kültürünü paylaşmayan gayrimüslim azınlıkların, Kürtlerin, Alevilerin ve azınlık kategorisi dahilinde değerlendirilebilecek olan diğer etnik ve dini gruplara mensup vatandaşların vatandaşlık hakları teorik olarak olmasa bile pratikte kısıtlanmaya başlanır. Dinin kamusal boyutlarının devlet yönetimi içinde kontrol altına alınmasını içeren Türk laiklik anlayışı, devlet desteğini bütün dinlere ve özellikle de Alevilere eşit olarak dağıtmak yerine Sünnilerin tekeline bırakır. Ancak Türk kimliğinin Müslüman Sünni boyutu laiklikten dolayı sadece bir alt kimlik olarak geliştiği için Müslüman kimliklerini kamu alanına taşımak isteyenler de laik devlet tarafından azınlık durumuna düşürülür. Kültür milliyetçiliğinin etkin olduğu Cumhuriyetin ilk yıllarından sonra ortaya çıkan etnik milliyetçiliğin vatandaşlık tanımına yansımaları da aynı bağlamda gelişir: Yeniden tanımlanan azınlıklar teorik olarak hukuki ve siyasi haklara sahip oldukları halde pratikte ne bu haklardan ne de yeni ortaya çıkmaya başlayan sosyal haklardan tümüyle yararlanabilirler.

Devletin topladığı vergiler ve askerlik bağlamında kullandığı işgücü ve insan kaynaklarına karşı vermekle yükümlülük kazandığı hakların başında sosyal haklar gelir. Bu haklar vatandaşlara daha çok sağlık ve eğitim hizmetlerinde yansır: Eğitim hizmetleri sağlık hizmetlerinden daha az alt yapıyla daha hızlı daha yaygın hale geldiğinden, günümüz Türkiye'sinde azınlıklar bu kıstasa, yani eğitim sosyal haklarından yararlanıp yararlanamamalarına göre tanımlanırlar. Bu tanıma göre kendi dilleri ve kültürlerinde eğitim yapamayan Kürtler, kendi dini yorumları devletin inanç tanımı ve desteğine yansımaları Aleviler ve başörtüsü kullandıkları için öğretim kurumlarına girmeleri yasaklanan ve böylece vatandaş oldukları halde eğitim hakkı çöğnenen dindar kadınlar yeni azınlık gruplarını oluştururlar. Hukuken tanınan azınlık gruplarına, yani Ermeni, Rum ve Musevilere teoride hukuki ve siyasi hakların yanı sıra bu sosyal haklar da verilmiş görünür. Ancak pratikte bu azınlık gruplarının ne seçilme, ne mülk edinme ve veraset ne de istediği meslek dalında çalışma hakları verilir; tam tersine bütün bu alanlarda gayrimüslim azınlıklara devlet tarafından da desteklenen taciz ve kısıtlamalar getirildiği gözlemlenir.¹⁵

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki toplumsal dinamikler, günümüzde halen hukuken Osmanlı Devleti'nden "devralınan" üç azınlık, yani Ermeniler, Rumlar ve Musevilerin yanı sıra

15 Türkiye'nin günümüz toplumsal dinamiklerinin analizi için bkz., T. Akçam, *From Empire to Republic: Turkish Nationalism and the Armenian Genocide* (London: Zed, 2004); R. Tapper ve N. Tapper (der.), *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics, and Literature in a Secular State* (London: I.B. Tauris, 1991); W. Hale, *Turkish Politics and the Military* (New York: Routledge, 1974); S. Yerasimos vd. (der.), *Civil Society in the Grip of Nationalism: Studies on Political Culture in Contemporary Turkey* (Istanbul: Ergon, 2000); Ş. Mardin, *Religion and Social Change in Modern Turkey* (Albany: SUNY Press, 1989); Y. N. Yashin, *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2002).

ra Müslüman çoğunluğun içinde de başlıca üç yeni azınlık grubunun ortaya çıkmasına yol açar: Kürtler, Aleviler ve dindar kadınlar. Bütün bu azınlık gruplarının en büyük özelliği, teorik olarak diğer Türk vatandaşlarının hukuki haklarına sahip oldukları halde pratikte ne hukuki ne de siyasi haklarını tam olarak kullanamamaları ve özellikle de yeni oluşmaya başlayan sosyal haklarından da yararlanamamalarıdır. Kürtler hukuken diğer vatandaşlarla eşit konumda oldukları halde kendi kültürleri ve dillerinde eğitim göremeyerek Türkiye Cumhuriyeti'nde bir azınlığa dönüşürler. Aynı şekilde Aleviler de kendi dinlerini uygulamada devlet tarafından destek görmedikleri ve bütün toplumsal sistem sünni ilkeler doğrultusunda oluştuğu için dolaylı olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde azınlık konumuna girerler. Ayrıca laik bir bağlamda dini inançlarını kamu alanına taşıyan sünni Müslümanlar ve özellikle aralarında başörtüsü takmayı seçmiş kadınlar da özellikle eğitim kurumlarına sokulmayarak kendilerini azınlık konumunda bulurlar.¹⁶ Ayrıca azınlıkları, herhangi bir toplumda değer verilen kaynaklardan eşit pay almayanlar olarak tanımladığımızda kadın, çocuk, yaşlı, özürlü ve köylülerin temel azınlık grupları olarak karşımıza çıktığını gözlemleriz. Şüphesiz bu grupların bütün diğer toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da azınlık oluşturduklarını belirtmemiz gerekir.

Sonuç

Sonuç olarak, günümüzde Türk toplumundaki¹⁷ çoğunluğun özelliklerine gelince, çoğunluğu yine bir toplumun sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel kaynaklarını diğer kesimlerden daha kesif olarak kullanıp tekelinde tutanlar olarak tanımladığımızda, bu çoğunluğun laik, etnik olarak Türk ve alt kimlik olarak da Müslüman ve Sünni oldukları ortaya çıkar. Nitekim bu çoğunluğun tanımının en dikkatli şekilde yapıp korunduğu ve tekrarlandığı iki önemli kamusal mekân, devlet bürokrasisi ve özellikle de Türk ordusudur. Cumhuriyetin kurulduğu seksen iki sene süresince Türk ordusu içinde kimliğini bilerek ve koruyarak üst kademelere yükselen tek bir azınlık mensubuna rast-

16 Bu konuyla ilgili bilgi için bkz., C. Aktaş, *Tesettür ve Toplum* (İstanbul: Nehir, 1991); C. Aktaş, *Tanzimattan Günümüze Kılık Kıyafet İktidar*. 2 cilt (İstanbul: Nehir, 1990); F. M. Göçek ve S. Balaghi (der.), *Reconstructing Gender in the Middle East: Tradition, Identity, Power* (New York: Columbia University Press, 1992); N. Göle. *Modern Mabrem: Medeniyet ve Örtünme* (Ankara: Metis, 1991); A. İlyasoğlu, *Örtülü Kimlik* (Ankara: Metis, 1994).

17 Türk devlet ve toplumunun günümüzdeki sorunlarının çeşitli analizleri için bkz., B. Aral, "Dispensing with Tradition? Turkish Politics and International Society during the Özal Decade, 1983-1993," *Middle Eastern Studies* 37/1 (2001): 72-89; A. Buğra, *State and Business in Modern Turkey* (Albany: SUNY Press, 1994); A. Kadıoğlu, "Republican epistemology and Islamic discourses in Turkey in the 1990s," *Muslim World* 88/1 (1999): 1-22; H. T. Oğuzlu, "Changing Dynamics of Turkey's U.S. and E.U. Relations," *Middle East Policy* 11/1 (2004): 98-106.

lanamaz. Aynı şekilde devlet bürokrasisi içinde de yerel yönetimlerin alt kesimleri hariç yine kimliğini bilerek ve koruyarak görev yapan memur yok denilecek kadar azdır.

Ancak Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş sürecine başladığı ve dünyada da insan haklarına verilen önceliğin gitgide daha çok vurgulandığı bu günlerde, Türkiye'nin de kimlik ve vatandaşlık hakları bağlamında oluşan azınlıklarının haklarını tanıması kaçınılmazdır. Sonuç olarak, zamanla Türkiye'de halen mevcut etnik ve dini ayrımcılık ekseninde oluşan azınlık ve çoğunluk gruplarının yok olacağı ve her Türk vatandaşının teoride olduğu kadar pratikte de eşit haklara sahip hale geleceği tahmin edilebilir.